

TOEZICHT IN DE VOORZORGSTAAT

Kennis en informatiegebruik tussen staatscontrole en sociabiliteit

Charlotte van Ooijen en Stefan Soeparman

In de wetenschappelijke literatuur en het maatschappelijke debat over toezicht in de kennissamenleving nemen we twee dominante discourses waar: dat van de controlestaat aan de ene kant en de sociale staat aan de andere kant. De controlestaat is het verhaal van de staat die gedreven door controlezucht optimaal gebruik wil maken van de mogelijkheden die informatie- en communicatietechnologie (ICT) te bieden heeft om burgers in de gaten te houden en te disciplineren. Het is het verhaal van Nederland waar meer telefoons worden afgeluisterd dan in de Verenigde Staten, waar vingerdrukken worden bewaard in één centrale database en waar bewakingscamera's ons bespieden op straat. Het tweede discours, dat van de sociale staat, gaat over twitterende en bloggende burgers die elkaar in de gaten houden via sociale netwerksites en bovendien altijd bereikbaar zijn via de mobiele telefoon. In dit discours willen burgers optimaal gebruik wil maken van de mogelijkheden die ICT biedt om zichzelf te adverteren en sociale verbindingen aan te gaan.

Vanuit ieder discours worden nieuwe vormen van toezicht op een andere manier bestudeerd en beoordeeld. Waar in het eerste discours de wijzende vinger naar de beheersingsdrift van de staat gaat, staat in het tweede discours het schaamteloze gedrag van de burger ter discussie. De staat verzamelt te veel persoonsgegevens en de burger geeft te veel van zichzelf en medeburgers weg. Het is echter de vraag in hoeverre deze vaststellingen ons helpen om de implicaties van nieuwe vormen van toezicht voor de relatie overheid-burger te duiden. Is het gebruik van nummerplaatherkenning (ANPR) door de politie puur een uiting van de controlestaat of kan deze ontwikkeling ook op een andere manier begrepen worden?¹ Melden burgers zich aan bij Burgernet vanuit de behoefte aan zelfexpressie of is hier toch iets anders aan de hand?

In deze bijdrage vragen wij ons af hoe we hedendaagse toezichtsvormen en de rol die kennis hierin speelt kunnen begrijpen. Wij beogen een toevoeging te leveren aan het wetenschappelijke en maatschappelijke debat over toezicht in de kennissamenleving door enkele onderliggende assumpties in de discourses van de controlestaat en de sociale staat aan het licht te brengen en een aanvullende benadering te ontwaren waarin het begrip van de voorzorgstaat centraal staat. Hiertoe stellen wij de volgende vragen:

- Wat is de betekenis van kennis in de discourses van de controlestaat en de sociale staat?
- Welke beelden bestaan in ieder discours over de positie van de overheid en burgers?
- Welke vraagstukken over toezicht worden geproblematiseerd in beide discourses?
- Hoe kan vervolgens toezicht in de voorzorgstaat worden gekenmerkt?

Onze bijdrage is als volgt opgebouwd. Eerst plaatsen we de discussie over toezicht in de kennissamenleving binnen de context van het debat over democratie en informatisering. Daarna behandelen we achtereenvolgens de discourses van de controlestaat en de sociale staat. Voor ieder discours onderzoeken we de betekenis van kennis en de vragen die deze oproept over de positie van de burger door een theoretische en narratief-empirische verkenning. In de theoretische verkenning gaan we steeds op zoek naar de ideeën die ten

grondslag liggen aan ieder discours. Het discours rondom de controlestaat voeren wij terug op Foucaults interpretatie van Bentham's panopticon als metafoor voor de alziende en alwetende staat. Het idee van de sociale staat leggen we uit als een gevolg van veranderende sociale interactie. De theorie illustreren we vervolgens aan de hand van de semifictieve welgevallen van mevrouw Smit die reizend door de controlestaat en de sociale staat te maken krijgt met ANPR, intelligente verkeerssystemen en burgertweets. De verhalen over mevrouw Smit zijn semifictief, omdat de basis voor de geschetste technologische mogelijkheden en toepassingen ligt in empirisch onderzoek en secundaire literatuurstudie. De hierop volgende beschouwing van toezicht in de verzorgstaat beginnen wij met een betoog dat de discourses van de controlestaat en de sociale staat op een aantal punten onvoldoende handvatten bieden om hedendaagse vormen van toezicht adequaat te kunnen duiden. Vervolgens bespreken we ook hier de rol van kennis en positie van de burger en laten we mevrouw Smit toezicht in de verzorgstaat ervaren. Wij besluiten de bijdrage met een korte reflectie op de drie perspectieven en suggesties voor verder onderzoek.

Orwell en Athene revisited

De discourses van de controlestaat en de sociale staat vinden belangrijke wortels in de literatuur die vanaf het eind van de jaren 70 verschijnt over de relatie tussen informatisering en democratie. In de bundel *Orwell en Athene* bieden Van de Donk & Tops (1992) een uitgebreid overzicht van deze literatuur. Met de titel van hun bundel geven de auteurs treffend twee tegengestelde wetenschappelijke visies aan op de betekenis van informatisering voor onze democratie. Waar de Orwellianen verwachten dat de staat de ICT-revolutie aangrijpt ter versterking van diens macht en controle over het gedrag van burgers, schetsen de Athene-aanhangers juist een samenleving waarin burgers dankzij de informatisering hun stem beter kunnen laten horen en gelden. Anno 2010 inspireren deze twee extreme posities nog altijd het wetenschappelijke en maatschappelijk debat over de kennissamenleving. Orwell duikt gemakkelijk op door applicaties als nummerplatherkenning (ANPR) waarbij gegevens van passerende voertuigen worden opgeslagen in politiedatabases. De moderne Orwell verschijnt in de wetenschappelijke literatuur in de hoedanigheid van de 'surveillance state'² of 'controlestaat'³. Het hedendaagse Athene herkennen we als een sociale staat waarin de twitterende en bloggende burger via web 2.0 applicaties actief deelneemt aan het publieke debat. Het wetenschappelijk debat gaat hier over de democratische mogelijkheden en beperkingen van web 2.0 en de user-generated state.⁴

Van de Donk & Tops (1992: 62) concluderen na hun literatuurstudie dat zowel een verticaal als een horizontaal perspectief aanwezig is. Onderzoekers die een verticaal perspectief hanteren concentreren zich met name op de machtsrelatie tussen overheid en burger. Literatuur vanuit het horizontale perspectief vormt een reactie op de 'eenzijdigheid van de verticale literatuur'.⁵ Deze tweede lijn in de literatuur legt de nadruk op het proces van deliberatie tussen burgers en hun verbanden onderling. Deze dichotomie in de literatuur zet zich in onze ogen voort in de dominantie van de discourses van de controlestaat en de sociale staat in het wetenschappelijke onderzoek naar toezicht in de kennissamenleving.⁶ Hierbij constateren we dat het discours van de controlestaat lange tijd de literatuur domineerde, maar dat het horizontale perspectief van de sociale staat aan een stevige opmars is begonnen. Binnen het terrein van de 'surveillance studies' gaan expliciet stemmen op om de bestudering van toezichtspraktijken niet louter vanuit het perspectief van staatscontrole vorm te geven.⁷

Ook in het maatschappelijke debat over ICT-gerelateerd toezicht zijn beide discoursen aanwezig. Hier lijkt het controlestaatsdiscours nog meer dan in het wetenschappelijke debat te domineren. In de media ontwaren we vooral berichten over het verzamelen van persoonsgegevens door allerlei instanties en de privacybezwaren die hieraan kleven.⁸ In de steeds prominentere aanwezigheid van het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP) in publieke en politieke debatten zien we ook een aanwijzing voor de nog altijd groeiende macht van het controlestaatsdiscours. Het discours van de sociale staat lijkt vooralsnog marginaal aanwezig te zijn in het publieke debat. De democratische (on)mogelijkheden van de nieuwe media lijken eerder een vanzelfsprekendheid te zijn en veel minder ter discussie te staan, behalve wanneer het gaat om koninklijke 'correcties' van informatie op Wikipedia.⁹ In 2007 stuurt voormalig Silicon Valley insider Andrew Keen met zijn boek 'The Cult of the Amateur' aan op een maatschappelijk debat over de bezwaren van web 2.0, maar dit is (nog) niet breed van de grond gekomen. Voorlopig lijkt het controlestaatsdiscours de aandacht weg te nemen van dit debat.

We treden nu binnen in de controlestaat en bezien hoe ICT-gerelateerd toezicht hier vorm krijgt.

Toezicht in de controlestaat

'BIG BROTHER IS WATCHING YOU'.¹⁰ Wij zijn nu aangekomen in de controlestaat waarin wij als burgers op onze tellen moeten passen. We mogen ons niet afwijkend gedragen. Dat hebben 'ze' in de gaten. Ze hebben immers afluisterapparatuur, camera's en anderszins sensoren tot hun beschikking om te detecteren of we uit de toon vallen. In de hedendaagse kennissamenleving is toezicht alomtegenwoordig. We kunnen zelfs spreken van een surveillance society¹¹ waarin surveillancetechnologie in alle facetten van onze levens is doordrongen.

De controlestaat die George Orwell (1949) schetst in zijn *1984* vormt een krachtig schrikbeeld dat menig persoon doet denken: 'Dit nooit'. Het relaas van een maatschappij waarin burgers zich, al dan niet bewust, conformeren aan de wil van de staat zien we terugkeren in verschillende hoedanigheden: van 'surveillance state'¹² en 'controlestaat'¹³ tot 'panoptic state'¹⁴. De aangehaalde, beroemde leuze van Big Brother krijgt de lezer van *1984* meteen in zijn greep en heeft door de jaren heen eerder aan kracht gewonnen dan verloren. Deze frase is het adagium geworden van het discours van de controlestaat. Net als in Orwells roman is deze zowel een afschrikwekkende waarschuwing als een weergave van hoe de controlestaat werkt. Foucaults filosofische bewerking van Benthams panopticon heeft de denkers van de controlestaat verder gevoed. Zowel Orwell als Foucault maakt duidelijk dat de kennis die staat en burgers van elkaar hebben cruciaal is voor het functioneren van de controlestaat. Wat weet de staat (niet) van burgers en wat weten burgers (niet) van de staat? Ofwel, wat is de betekenis van kennis in de controlestaat?

Informatie en kennis in de controlestaat

In de controlestaat wordt Jeremy Benthams stenen panopticon getransformeerd tot een elektronisch superpanopticon.¹⁵ De fysieke wachttorens is veranderd in een datacentrum en de cellen van de gevangenen zijn vervangen door virtuele identiteiten. Het centrale principe van kennisasymmetrie blijft in de elektronische versie bestaan en heeft twee elementen. Ten eerste is er nog altijd een tweedeling tussen degenen die kijken en degenen die bekeken worden.

'Each individual [...] is seen, but he does not see; he is object of information, never a subject in communication'.¹⁶ In de controlestaat is het de overheid die kijkt en de burgers die bekeken worden, en niet andersom. Opsporingsdiensten kunnen burgers traceren via hun mobiele telefoon en stadstoezicht kan het winkelend publiek via cameratoezicht in de gaten houden. Voor burgers is het echter niet mogelijk om via actuele GPS-data te controleren of politie en ambulance op tijd zijn uitgerukt na melding van een ongeval. De overheid weet door haar rol als kijker veel meer over het gedrag van burgers dan andersom. Een tweede element in de kennisasymmetrie is dat ze bovendien ook weet op welke momenten ze wel en niet kijkt. De burger kan er slechts naar raden wanneer iemand in de virtuele wachttorens aanwezig is. Staan de flitscamera's aan of uit vandaag? Zou er iemand meeluisteren met mijn telefoongesprek? Deze ongelijke kennis is essentieel voor het adequaat functioneren van het disciplinerende mechanisme. Hier fungeert kennis als machtsmiddel voor de overheid. 'Hence the major effect of the Panopticon: to induce in the inmate a *state* (nadruk toegevoegd) of conscious and permanent visibility that assures the automatic functioning of power'.¹⁷ Degenen die onder toezicht staan conformeren zich aan de opgelegde normen, omdat ze altijd gecontroleerd kunnen worden. Daarom voor de zekerheid toch maar niet te hard rijden en het woord 'bomaanslag' vermijden aan de telefoon.

Voordat we de kennis die van belang is voor toezicht in de controlestaat aan een nadere blik onderwerpen, wijzen we op een principe van Bentham's panopticon dat niet terugkeert in het elektronische superpanopticon. Dit betreft de laterale onzichtbaarheid van de inwoners. Waar in het stenen panopticon de individuen van elkaar gescheiden zijn door hun celmuren is dit niet realiseerbaar door virtuele muren. Dit is een zwakte in het mechanisme van het elektronisch superpanopticon, want 'this invisibility is a guarantee of order. [...] There is no danger of [...] bad reciprocal influences'.¹⁸ We zullen zien dat aanhangers van de sociale staat aanvoeren dat de onderlinge zichtbaarheid van burgers juist wordt vergroot door ICT, met gevolgen voor de onderlinge machtsverhoudingen. Dit is een belangrijk kritiekpunt op het discours van de controlestaat.

Ondanks deze deuk in de panopticonmachine wordt de ICT-versie in de literatuur aangeduid als superpanopticon. Dit heeft te maken met de hoeveelheid en de aard van de kennis die de controlestaat doet functioneren. ICT stelt de overheid in staat meer en andere kennis over burgers te genereren dan voorheen. Afwijkingen van de norm zijn sneller en gemakkelijker te constateren, omdat toezicht in de controlestaat veel verder gaat dan alleen letterlijk 'toezien op'.¹⁹ Tegenwoordig gaat het meer om het verzamelen en interpreteren van data. Ook visuele input zoals foto's van kentekenplaten wordt nu omgezet in data die via software verder bewerkt kunnen worden.²⁰ ICT betekent zodoende meer dan een versterking van de zintuigen van de bewaker (een camera ziet en onthoudt meer dan een bewaker). ICT transformeert de zintuigen dankzij calculatie- en analysefuncties van software. De door de overheid gewenste kennis over burgers, wie op welke manier afwijkt van het normale, kan op meer manieren dan ooit worden verkregen. Het elektronische superpanopticon overschrijdt de traditionele grenzen van plaats, tijd en menselijke waarneming. Niet langer is er één centrale wachttorens, maar zijn er meerdere die met elkaar in verbinding staan dankzij ICT. 'If the constitution forbids us from spying on our own citizens, never mind, we can get the neighbouring government to do it for us and exchange data'.²¹ Voor burgers betekent het toezicht in de controlestaat dat hun gangen zowel in het heden als in (combinatie met) het verleden kunnen worden nagegaan door hun eigen en andere overheden.

Waarom is het beeld van de controlestaat voor velen zo afschrikwekkend? Dit heeft met name te maken met de positie waar de burger in terecht komt door de kennisasymmetrie in het

elektronische superpanopticon. Burgers beschikken in de controlestaat over twee soorten kennis: kennis van de normen waar ze zich aan dienen te houden en de wetenschap dat ze hier altijd en overal op gecontroleerd kunnen worden. Hierdoor worden burgers eenzijdig in de rol van onderdaan van de staat gedwongen en kunnen ze andere burgerschapsrollen niet vervullen. Ze hebben geen kennis van de normen waar de overheid zich aan dient te houden en diensten waar ze aanspraak op zouden kunnen maken als cliënt van de overheid. Ook hebben ze geen kennis van de totstandkoming van de aan hen opgelegde normen en hun rechten om hier door verkiezingen en interactieve beleidsvorming invloed op uit te oefenen. Citoyen kunnen ze dus ook niet zijn. Het ontbreken van de kennis, en daarmee de mogelijkheid om cliënt of citoyen te zijn zorgt ervoor dat alle macht bij de staat komt te liggen. Deze controleert en disciplineert. Een centraal vraagstuk over toezicht in de controlestaat is dan ook hoe de macht van de staat gecontroleerd kan worden. Naast de focus op *checks and balances* ten aanzien van de staatsmacht verbindt veel literatuur in het controlestaatsdiscours deze machtsvraag aan het recht op privacy van burgers. In de woorden van surveillancegoeroe David Lyon: 'in the case of the Orwellian and the panoptic imagery for capturing what surveillance is about, the language of privacy has popular cachet'.²² Dit zien we bijvoorbeeld in het werk van Bannister:

A traditional limitation on the power of the state to invade privacy was that there were many of us and few of them. It seems unlikely that technology will overcome this limitation in the immediate future, but there is no reason, in theory, why it should not. If and when it does, the panoptic state will become a reality.²³

Hoe de controlestaat ervaren kan worden door burgers zien we in onderstaand relaas over mevrouw Smit.

Mevrouw Smit onderweg in de controlestaat

Mevrouw Smit forenst in haar auto elke dag heen en weer tussen huis en werk. Na een lange dag werken stapt ze ook vanavond weer in de auto. Lekker snel naar huis en dan een avondje helemaal niets. Manlief zorgt waarschijnlijk wel voor het eten. Het enige wat zij hoeft te doen is bedenken of ze eerst in bad gaat en daarna Sex and the city gaat kijken of andersom. Haar overpeinzingen worden ruw verstoord door een telefoontje van haar echtgenoot. 'Hoi schat, ik ben wat later... kan jij de kinderen ophalen bij de crèche?'. Mevrouw Smit zucht diep en reageert wat kribbig: 'Dit is al de zoveelste keer! Kan je nou nooit eens een keer op tijd klaar zijn?'. Voordat meneer Smit kan reageren op de tirade van zijn echtgenote voegt mevrouw Smit er een beetje aarzelend aan toe: 'Ik bedenk me nu ook dat ik wel eens in de problemen kan komen hierdoor. Ik bedoel, je weet nooit of ze meekijken natuurlijk. Voor hetzelfde geld ben ik er nu bij'. 'Dat zal heus wel meevallen', antwoordt meneer Smit smalend. 'Doe nou maar, dit weekend maak ik het goed'. Toch zit het mevrouw Smit niet helemaal lekker. Ze weet van de controles. Ze weet dat politie en belastingdienst samenwerken om leaseautomobilisten te checken op rijden voor privégebruik. Hoe ze dit precies doen, weet ze niet. Misschien wel met die camera's boven de weg. Een kennisje van de buurvrouw hadden ze met leaseauto betrappt bij de IKEA. Ze hadden haar al een tijdje in de gaten gehouden en wisten haarfijn te vertellen dat ze in het afgelopen half jaar vier keer bij IKEA was geweest en een keer bij de Efteling. Toen mevrouw Smit dit verhaal hoorde van de buurvrouw sloeg haar de schrik om het hart. Als ze die kennis konden traceren, moesten ze dat bij haar ook kunnen. De vraag is of ze dat nu ook zouden doen. Als ze nu besluit om voor de vierde keer deze maand van haar woon-werkroute af te wijken en de kinderen op te halen, kan dat wel eens de druppel zijn. Nu ze er zo over nadenkt, valt haar ineens op dat ook boven deze weg camera's

hangen. Zouden ze aanstaan? Wat zouden ze precies fotograferen? Waren ze er de vorige keer eigenlijk ook al? O nee, nu rijdt ze ook nog veel te hard. Mevrouw Smit krijgt het gevoel niet te kunnen ontsnappen aan een fikse boete. Ze heeft echter geen idee dat ze voor iets veel ergers moet vrezen.

Intussen in het ANPR-datacentrum van het lokale politiekorps is agent Groen druk aan het werk. Tevreden slaat hij de bedrijvigheid om hem heen gade. Het ene na het andere veiligheidsalarm gaat af waar zijn collega's gretig actie op ondernemen. Wat een mooi systeem is het toch en wat is hij trots dat hij hier deel van mag uitmaken. Op zijn scherm verschijnt een melding 'snelheidsovertreding >50'. Die auto moet straks worden aangehouden. Hij seint een motoragent in en trekt intussen de bewuste auto na in het systeem, zodat bij de aanhouding alle relevante informatie voorhanden is. Hiertoe logt hij eerst in op de database van de Rijksdienst Wegverkeer voor de tenaamstelling bij deze nummerplaat. Vervolgens zoekt hij op naam en nummerplaat in de beschikbare politiedatabases en partnerdatabases. Al snel ziet hij dat het voertuig geregistreerd staat bij een leasemaatschappij en al een aandachtsvestiging heeft van de Belastingdienst. 'Dit zal wel weer een IKEA-klant zijn', denkt Groen. Voordat hij dit kan doorgeven aan de motoragent verschijnt er een code rood op zijn scherm. Hier is dus iets meer aan de hand. Correlatie met woninginbraken?! Hij klikt verder op zijn scherm en ziet een kaartje verschijnen van de regio met daarop de locaties en tijdstippen van acht woninginbraken die afgelopen maand zijn gepleegd. Een tweede en derde data laag op de kaart onthullen dat plaats- en tijdbewegingen van zowel de auto als de gsm van mevrouw Smit hiermee correleren. 'Dit mag ze wel eens komen uitleggen', denkt agent Groen. Snel fluit hij de motoragent terug. Hier is zwaarder geschut nodig. 'Deze dame gaan we binnenkort thuis met een bezoekje vereren' zegt hij triomfantelijk tegen zijn collega.

'Kan ik dit wel maken? Ze is tenslotte toch de moeder van mijn kinderen. Nou ja, beter zij dan ik. Dat zei Ferry al meteen toen we eraan begonnen. Toen hij vroeg of ik wat extra's wilde verdienen, had ik aanvankelijk mijn twijfels. Inbreken is illegaal, ook al neem je spullen mee van rijkelui die het toch niet zullen missen. Toen ik me daar eenmaal overheen had gezet, liep het natuurlijk geweldig. Best jammer dat het waarschijnlijk binnenkort over is. Ik zal die extra centen wel missen. Maar wat een briljant plan om haar auto te pakken. Gelukkig slaapt ze altijd als een blok, met haar gsm op het nachtkastje, zo voor het grijpen voor mij. Tja, ze zullen haar binnenkort wel komen halen.', vertrouwt meneer Smit zijn dagboek toe.

In onderstaande tabel vatten we de centrale uitgangspunten van het controlestaatsdiscours samen.

Tabel 1 *Karakteristieken van kennis en informatiegebruik in de controlestaat*

toegang tot en verdeling van kennis en informatie	mogelijke toepassing van kennis en informatie	beeld van de burger	beeld van de overheid
Kennis is macht en daardoor asymmetrisch verdeeld	Disciplineren en controle	Onderdaan	Autonoom. Onbegrensd en oppermachtig

We verlaten nu de controlestaat en bekijken ICT en toezicht door de bril van de sociale staat.

Toezicht in de sociale staat

Wat heerlijk, we zijn aangekomen in de sociale staat, waar we ons als burgers kunnen uiten zoals we willen en dankzij elkaar op de hoogte blijven van alle belangrijke ontwikkelingen. Hier zijn we verlost van het juk van de controlerende staat. Sterker nog, burgers kunnen anticiperen op de staat en duwen haar soms in een reactieve rol. Wat ze zeggen doet ertoe in de wereld van politiek en bestuur. Politiek en bestuur spelen in op het sentiment dat burgers steeds luider en zelfbewuster laten horen via alle kanalen die hen ter beschikking staan. En dat allemaal dankzij het veel geprezen democratisch potentieel van ICT.²⁴

De sociale staat biedt in een aantal opzichten een aangenamere samenleving om te vertoeven dan de controlestaat. Burgers hebben hier niet te maken met een controlerende overheid die al hun digitale en fysieke gangen nagaat en zijn vrij om zich online te uiten zoals ze willen. De overheid is afzijdig of juist een min of meer gelijkwaardige partner. Betekent dit alles dat er geen toezicht bestaat in de sociale staat? De term toezicht komt bijna niet voor in het verhaal van de sociale staat, terwijl toezicht wel degelijk een belangrijke functie vervult. We zullen zien dat de impliciete aanwezigheid van toezicht begrepen kan worden als we kijken naar de functie van kennis in de sociale staat.

Informatie en kennis in de sociale staat

Waar in de controlestaat burgers als gevangenen in het elektronisch panopticon leven, weten ze in de sociale staat virtuele bruggen te bouwen. In het discours van de sociale staat ontstaan er niet alleen virtuele verbindingen tussen burgers onderling, maar ook tussen burger en overheid. Was de overheid in de controlestaat onzichtbaar in haar virtuele wachttorens, nu laat ze zich nu meer en meer zien aan de burger. Daarnaast hebben we in de sociale staat te maken met een sociaal-expressieve burger die al twitterend en bloggend actief is op sociale netwerksites of profielpagina's en bovendien altijd bereikbaar is via zijn of haar mobiele telefoon. Dit is de burger die optimaal gebruik wil maken van de mogelijkheden die ICT biedt om zich te ontplooiën, zichzelf te adverteren, te genieten en sociale verbindingen aan te gaan. Waar in het discours van de controlestaat geen plaats was voor kennisontwikkeling door communicatie tussen burgers en overheid, en burgers onderling, zien we dat dit in de sociale staat juist een centrale plek inneemt.

Burgers delen kennis over anderen, maar ook over zichzelf via de datawolken die ze in toenemende mate produceren.²⁵ Hoe de waarde en betrouwbaarheid van de gemeenschappelijk gegenereerde kennis beoordeeld en gegarandeerd kan worden – welke implicaties zij bovendien heeft voor toezicht – is een belangrijk vraagstuk in het discours van de sociale staat. Twee concurrerende perspectieven zijn hierin te ontwaren.

Pessimisten denken dat mensen vanuit een 'infinite desire for personal attention'²⁶ de grootste onzin zullen delen met de wereld en hierbij niet worden gecorrigeerd door andere aanwezigen in de publieke ruimte: burgers, maar ook de overheid of allerhande experts zoals wetenschappers en journalisten. Ieders mening telt immers. De vrijheid om die mening luid en duidelijk te verkondigen wordt door de sociaal-expressieve burger ook als groot goed beschouwd. Toezicht is in dit perspectief een problematisch begrip omdat de sociale staat is doordrenkt van een vergaand waarden- en kennisrelativisme. De enige waarden die breed gevierd lijken te worden hebben betrekking op autonomie en individualiteit. Daarbij lijkt niet

de beschikking over kennis, maar het hebben van een mening voldoende voorwaarde om de stem te mogen laten horen.

Optimisten vertrouwen juist op ‘the wisdom of the crowd’ die er altijd voor zal zorgen dat onjuiste informatie gecorrigeerd wordt. Postmodern toezicht²⁷ of toezicht 2.0²⁸ manifesteert zich in dit perspectief door de mogelijkheden die ICT biedt voor ‘naming and shaming’ en ‘learning by linking’. Zo kunnen burgers onbehoorlijk weggedrag van medeburgers op verschillende manieren online aan de kaak stellen. Op de website ‘asociaalweggedrag.nl’ kunnen weggebruikers via een formulier melding doen van gedrag als bumperkleven of te hard rijden. Dit formulier komt vervolgens bij de politie terecht. ‘Zij zullen dan deze wegpiraten aanspreken op hun asociale rijgedrag’.²⁹ Van een andere orde is de website ‘samenveilig.nl’ waar burgers via een GIS-applicatie opvallend rijgedrag kunnen melden en tegelijkertijd zien of er een melding over hen zelf is gedaan. Op de eerste website is nog wel sprake van tussenkomst van de overheid. De rol van de staat in toezichtsvraagstukken is hier echter reactief, ‘de bal’ ligt in eerste instantie bij de burger. De tweede website gaat geheel uit van het zelfcorrigerend vermogen van burgers. Door elkaar via de site, voor het oog van de online gemeenschap direct aan te spreken op ongewenst rijgedrag moeten burgers gestimuleerd worden op een veilige manier aan het verkeer deel te nemen. Toezicht krijgt zo een wederkerig karakter.

Figuur 1 www.samenveilig.nl³⁰

Het lijkt erop dat burgers, anders dan in de controlestaat, in het discours van de sociale staat volop gelegenheid hebben om hun mening te verkondigen. Wanneer de publieke ruimte niet verwordt tot een kakofonie aan onsaamhangend lawaai, kunnen burgers zelfs via postmodern toezicht de samenleving zelf mede vorm geven als actieve burgers, als citoyens. Welke vorm communicatie en welke waarde de gegenereerde kennis hebben in de wereld van politiek en bestuur – welke betekenis deze bovendien zelf nog hebben – zijn uitdagingen voor de sociale staat waar zij voorzichtig mee experimenteert en soms mee worstelt.³¹

We worden opnieuw deelgenoot van de welgevallen van mevrouw Smit, maar nu vanuit het perspectief van de sociale staat.

Mevrouw Smit onderweg in de sociale staat

Mevrouw Smit forenst in haar auto elke dag heen en weer tussen huis en werk. Na het instappen navigatie aan, even wachten totdat de smartphone contact legt met de radio...de muziek start en rijden maar. Het navigatiesysteem verwacht dat mevrouw Smit over 56 minuten thuis is. Eerst maar even bellen. Mevrouw Smit zegt haar telefoon meneer Smit te bellen, die zij overigens onder een andere aanduiding heeft voorgeprogrammeerd. ‘Hallo schat, hoe is het? Ik ben er over een uurtje. Kook je iets lekkers?’ Meneer Smit is verlaat. ‘Kun je wel de kinderen ophalen?’ Manlief antwoordt ontkennend en zegt dat het nog wel even kan gaan duren. Als mevrouw Smit nu de kids gaat halen, probeert hij wel op tijd het eten op tafel te hebben. Vooruit dan maar. ‘Moet ik straks wel de stad door...’, denkt mevrouw Smit.

Onderwijl geniet ze van een nummer – geselecteerd door de online muziekdienst op basis van haar luistergedrag – als de muziek wordt onderbroken. De radio meldt file bij Rotterdam. Mevrouw Smit kan voorlopig nog doorrijden en trapt het gaspedaal wat dieper in. Ze moet wel om zeven uur bij de crèche zijn, anders wordt de juffrouw terecht weer boos. Tussen de fileberichten door debatteert minister Eurlings met de kamer over de kilometerheffing. ANWB leden zullen via een online peiling worden gehoord! Meneer Smit sms’t. Het eten gaat voorlopig niet lukken...inmiddels staat mevrouw Smit toch stil. Ze twittert snel haar vriendinnen: ‘mannen! Behalve die Eurlings dan, die luistert wel. Schijnt bovendien nog niet getrouwd te zijn’ en start vervolgens de thuisbezorgd.nl-applicatie op haar telefoon. Een overzicht van restaurants die bezorgen in haar postcodegebied verschijnt op het scherm. Natuurlijk alleen vier sterren of meer selecteren. ‘Hmm Italiaans of toch maar iets van de Bezorgbeer?’

Dan belt vriendin Elise. Ze zag dat mevrouw Smit ook in de file staat. ‘Ja, nu zie ik je ook. Je staat wel anderhalve kilometer voor me hoor. Zie je al iets van dat ongeluk? Een ooggetuige twittert net dat één van de bestuurders waarschijnlijk dronken was. Hij slingerde alle kanten op voordat ie die andere auto raakte. Oh het begint alweer te rijden? Gelukkig maar, we spreken snel af voor een avondje Sex and the city of anders zwijmelen bij Mr. Darcy!’ Twintig minuten later is mevrouw Smit ook uit de file en net op tijd bij de crèche. ‘Sorry dat ik wat aan de late kant ben, er zat een of ander dronkenlap op de weg’. Kinderen snel achterin. Thuis aangekomen draait mevrouw Smit de sleutel in het slot als een beer op een brommer voor de deur stopt met de bestelling. Mevrouw Smit ploft moe op de bank neer. Even later ziet ze via de mobiele tv op haar telefoon een huilende mevrouw vertellen dat haar man nooit dronken achter het stuur zou kruipen. Hij was onderweg door een hartaanval getroffen. Mevrouw Smit slikt. Tijdens het tandenpoetsen een tweet over Camiel: ‘Bij begrotingsbehandeling in Kamer heeft hij voorgesteld ook via twitter te gaan waarschuwen voor hinder en vertraging op de weg’.³²

Ter afsluiting van het discours van de sociale staat vermelden we de belangrijkste kenmerken in onderstaande tabel.

Tabel 2 *Karakteristieken van kennis en informatiegebruik in de sociale staat*

toegang tot en verdeling van kennis en informatie	mogelijke toepassing van kennis en informatie	beeld van de burger	beeld van de overheid
Alomtegenwoordig en van relatieve waarde	Zelfexpressie en in het gunstigste geval zelfcorrectie	Citoyen	Reactief en terughoudend

We vervolgen onze reis richting de voorzorgstaat, benieuwd wat voor toezicht ons daar staat te wachten.

De voorzorgstaat als aanvullende benadering

De wijdverbreide discoursen van controlestaat en sociale staat bieden ons specifieke inzichten in de rol die kennis en informatie spelen in de (on)mogelijkheden van toezichtsrelaties tussen burgers onderling of burgers en overheid. Toch rijst de vraag in hoeverre Orwell en Athene als ideaaltypen geschikt zijn om de vormen van toezicht te duiden die om ons heen te ontwaren lijken. Hoe passend zijn die beelden vandaag de dag eigenlijk? Wij betogen dat een aanvullende benadering kan worden ontwaard, waarin meer recht wordt gedaan aan de complexe en meer wederkerige verhouding tussen burger en overheid in onze laatmoderne samenleving. Die benadering laat zich duiden aan de hand van het voorzorgprincipe, in de Nederlandse context eerder beschreven én bekritiseerd door onder andere Pieterman (2008), Van Gunsteren (2008) en Trommel (2009).

Het voorzorgprincipe kan worden gekarakteriseerd als product van elementen uit de risicocultuur en schuldcultuur. In de schuldcultuur – tot aan de komst van collectieve arrangementen in de verzorgingsstaat dominant – speelde individuele verantwoordelijkheid in de tragiek van het leven een centrale rol. Als burger droeg je vooral zelf verantwoordelijkheid voor het voorkomen van onheil en afwenden van ongemak. In de risicocultuur – vanaf het einde van de negentiende eeuw steeds dominanter aanwezig met de alsmaar groeiende verzorgingsstaat – was collectivisering een sleutelwoord. Vragen over schuld en verantwoordelijkheid verschoven van het individu naar het maatschappelijk systeem. Daarin werden vooral kosten-batenanalyses gemaakt over risico's en remedies. Onheil en ongemak waren misschien niet te voorkomen, maar wel te verzekeren. Individuele verantwoordelijkheden werden zo verruild voor allerlei collectieve, vaak publiekelijk afgedwongen, arrangementen die als vangnet fungeerden. Nu het ideaal van de verzorgingsstaat al geruime tijd onder druk staat, lijkt een oriëntatie op voorzorg in de relatie tussen burger en overheid sterk in opkomst. Hierin zijn opnieuw individuele verantwoordelijkheid en schuld belangrijke elementen. Het zijn echter niet zozeer de getroffen van onheil die laakbaar en verwijtbaar zijn. 'Burgers hebben geleerd dat het voorkomen van schade niet hun individuele verantwoordelijkheid is'.³³ Of het nu gaat om ambtenaren, klimaatwetenschappers of bankiers, het zijn nu vooral experts die aan de

knoppen lijken te draaien van het complexe en onvoorspelbare maatschappelijke systeem en dus morele verantwoordelijkheid dragen voor de werking daarvan.

Informatie en kennis in de verzorgingsstaat

Een dergelijke oriëntatie heeft verschillende gevolgen voor de rol en het gebruik van informatie en kennis in de verzorgingsstaat. In algemene zin kan worden gezegd dat de informatie of kennis die door allerhande experts wordt gegenereerd boven elke twijfel verheven moet zijn. Het liefst moet ze lang houdbaar zijn en zo mogelijk in beton zijn gegoten. ‘Met de kennis van nu...’ wordt in politiek opzicht bijvoorbeeld een steeds minder houdbaar verweer. Daar kun je geen beleid op formuleren. In de ogen van politici die hunkeren naar geloofwaardigheid maakt dat de overheid onbetrouwbaar. Zo accepteren politici geen ‘foute’ klimaatuitspraken meer van wetenschappers. Gletsjers die langzamer smelten dan gedacht? Het is een schande! Burgers mopperen ten aanzien van het weer zowel over onnodige als over ontbrekende weeralarmen. Wanneer ongemak of onheil onverhoopt toch toeslaat, accepteren politici én burgers bovendien geen excuses meer die zijn gebaseerd op een kosten-batenanalyse van risico’s en de beheersing daarvan (zoals in de risicocultuur van de verzorgingsstaat). Elk falen van de experts is in beginsel verwijtbaar. Dit leidt tot een tendens waarin de wil om te weten, het beter vooruit kunnen kijken door te verzamelen, te categoriseren en te analyseren het leidende adagium worden als basis voor interventies. Ongemak en onheil moeten immers niet alleen voorspeld, maar ook voorkomen worden. In allerlei alledaagse aangelegenheden is deze tendens zichtbaar. Of het nu gaat om een ‘verwijsindex risico’s jeugdigen’ (voorkomen van onder andere kindermishandeling) of om een database met vingerafdrukken van alle Nederlanders met een paspoort (voorkomen van onder meer terrorisme), de wil om te weten en de drang om te interveniëren zijn nooit ver weg. Niet in de eerste plaats om het panopticon te vervolmaken en de burger te disciplineren, maar om burger en samenleving te beschermen of zo goed mogelijk van dienst te zijn.

Experts worden in het discours van het verzorgingsprincipe verleid meer en meer informatie te verzamelen om daarmee bruikbare kennis te genereren die in ons aller belang is, risico’s in de kiem te smoren en een eventuele schuldvraag te kunnen vermijden. Met meer informatie kunnen ze hun rol als expert ook daadwerkelijk invullen. Informatie kan – nee moet – ook in de ogen van de experts steeds gericht en fijnmaziger worden verzameld om effectief en betekenisvol handelen mogelijk te maken.

De verzorgingsstaat laat zo een aantal ontwikkelingen zien. Zoals gezegd bestaat er een sterke neiging tot interventie. Hoewel de burger niet als onderdaan wordt gezien die moet worden gedisciplineerd, leidt het verzorgingsprincipe wel degelijk tot een interveniërende overheid, maar nu één die vooral wil responsabiliseren: om risico’s voor burgers te beheersen en onheil en ongemak voor hen uit te sluiten. Nu experts aan de knoppen draaien van het maatschappelijk systeem, voelen zij ook de plicht om de burger op te voeden en tegen extern onheil of zichzelf te beschermen. Net als in de controlestaat resulteert dit in vergaande vormen van toezicht. Voldoet u aan een combinatie van deze risicovolle kenmerken? Dan wordt u al gauw ‘gevlagd’ in de index en heeft u wellicht wat meer aandacht nodig. De mogelijkheden tot toezicht worden bovendien effectiever met de groeiende mogelijkheden om grote hoeveelheden informatie vast te leggen, te ontsluiten en te koppelen tot vormen van kennis die de interventiedrang voeden en faciliteren. De overheid komt niet alleen steeds verder, maar ook eerder en met de beste bedoelingen achter de (virtuele) voordeur. Het verschijnsel van de pre-cog uit Steven Spielbergs ‘Minority Report’ (2002) lijkt zo steeds minder ver weg.

Paradoxaal genoeg is – anders dan in de controlestaat – echter geen sprake van een eenzijdige en asymmetrische machtsrelatie tussen burgers en (experts van de) overheid. Zo is de beoordeling van kennis een soms verhitte aangelegenheid. Hierin kent het discours van de verzorgstaat grote gelijkenissen met dat van de sociale staat. Kennis wordt niet alleen meer op haar eigen merites beoordeeld. De betrokken experts worden nauwlettend gevolgd. Iedereen heeft toegang tot informatie en kennis (wat overigens niet wil zeggen dat iedereen in gelijke mate het vermogen heeft die informatie en kennis te wegen en zinvol te beoordelen). Eenieder geeft daarover ook zijn mening. Het oordeel dat burgers – al dan niet via tussenkomst van de media – vellen over situaties en de daarin betrokken experts, vormt een belangrijk gegeven in de verzorgstaat. Persoonlijke geloofwaardigheid van die experts wordt daardoor belangrijker. Daarbij zijn niet alleen vragen over effectiviteit maar ook over integriteit en geloofwaardigheid cruciaal. Burgers kunnen de experts ook ter verantwoording roepen. Misschien niet altijd formeel, maar wel door een oordeel te vellen over hun geloofwaardigheid. Zo moest de Nationaal Coördinator Terrorismedbestrijding bijvoorbeeld persoonlijk uitleg geven over de veiligheidscontrole op Schiphol van de man die bijna een bomaanslag had gepleegd aan boord van de vlucht Amsterdam-Detroit.³⁴ Dit mechanisme geeft burgers een machtspositie die ze in de controlestaat niet hadden. Het toezicht werkt daarmee twee kanten op. De interventiedrang van de overheid is in de verzorgstaat dan ook tenminste deels te begrijpen als een gevolg van een steeds mondigere burger die haar te pas en te onpas ter verantwoording kan roepen en een oordeel uitspreekt over haar geloofwaardigheid. Een koele analyse van experts en de warme betrokkenheid van burgers lijken in de verzorgstaat daarmee onlosmakelijk verbonden.

De positie van de burger als lijdend voorwerp van interventies verandert ook in het verzorgdiscours. De mondige burger is hier in belangrijke mate debet aan. Zowel in het discours van de controlestaat als dat van de sociale staat bestaat een vrij eenduidig beeld van de burger. In de controlestaat zijn alle burgers in gelijke mate onderdanen van de staat. Het disciplinerende toezicht discrimineert niet. Iedereen kan in de gaten worden gehouden. Ook in het discours van de sociale staat zijn burgers gelijk. Iedereen kan zich via de sociale media manifesteren als citizen en daarmee onderdeel worden van postmodern toezicht. In de verzorgstaat detecteren wij een radicale verandering in het beeld van de burger, dat leidt tot een ongewisse tweedeling. Niet langer is gelijkheid leidend, maar juist het verschil. Enerzijds is daar de kant van de eisers van verzorg. Dit zijn de burgers die zich zorgen maken over alle risico's in de samenleving en van de overheid eisen dat deze maatregelen neemt om deze uit te sluiten. De dominante positie van de media in het publieke domein maakt het deze groep burgers dus mogelijk om experts – bestuurders of niet – ter verantwoording te roepen over het vervullen van hun verzorgopdracht of in elk geval hun geloofwaardigheid in twijfel te trekken. Anderzijds is daar een groep burgers die vooral lijdend voorwerp is van de verzorg. De 'risicoburgers' die afwijken van de normale Nederlandse burger en genormaliseerd c.q. geresponsibiliseerd moeten worden. 'Voor uw en mijn veiligheid, de veiligheid van 'ons', is het daarom nodig ze te observeren, te classificeren en eventueel om in te grijpen voordat het kwaad is geschied', zo observeert Van Gunsteren.³⁵ Deze ambiguïteit plaatst de overheid in een ongemakkelijke positie. Het is onmogelijk om de rechten van beide groepen burgers in gelijke mate te respecteren. De eisende burgers dwingen de overheid tot verzorg ten aanzien van de risicoburgers die op hun beurt rechtvaardiging verlangen voor de ongelijke behandeling en de inbreuk op hun privacy. Van Gunsteren ziet in de verzorgstaat in onze ogen terecht een gevaar voor de democratie. 'Ook risicoburgers zijn burgers. Laten we dan ook als zodanig met ze omgaan'.³⁶ De verzorggedachte kan alleen democratisch gelegitimeerd worden als de eisende burgers in de meerderheid zijn en de risicoburgers in de

minderheid. Dit is echter een uiterst ongewis uitgangspunt. Het is namelijk alles behalve duidelijk wie precies die eisers zijn. Daarnaast is het profiel van de risicoburger sterk aan verandering onderhevig. Wie vandaag een eisende burger is, kan morgen een risicoburger zijn. Dat immers, wordt nog steeds door de experts bepaald.

Mevrouw Smit onderweg in de voorzorgstaat

Mevrouw Smit forenst in haar auto elke dag heen en weer tussen huis en werk. Na het instappen navigatie aan en rijden maar. Het navigatiesysteem verwacht dat mevrouw Smit over 56 minuten thuis is. Eerst maar even bellen. Mevrouw Smit zegt haar telefoon meneer Smit te bellen 'Hallo schat, hoe is het? Ik ben er over een uurtje. Kook je iets lekkers?' Meneer Smit is verlaat. 'Kun je wel de kinderen ophalen?' Meneer Smit antwoordt ontkennend en zegt dat het nog wel even kan gaan duren. Als mevrouw Smit nu de kids gaat halen, probeert meneer Smit wel op tijd het eten op tafel te hebben. Vooruit dan maar. 'Moet ik straks wel de stad door...', denkt mevrouw Smit. Zonder tussenkomst van mevrouw Smit registreert het ritregistratiesysteem in de auto vanzelf de kleine omweg. De administratie zal automatisch worden bijgewerkt. Het systeem zendt alle ritgegevens naar de leasemaatschappij in een format dat ook de belastingdienst kan bekoren. Vroeger was dat nog een heel gedoe met de bijtelling. Op de radio verhaalt de directeur van het centrum infectiebestrijding van het RIVM over het feit dat de grieprik echt geen kwaad kan. Een grondige en grootschalige analyse laat dat volgens hem ook zien. 'Tot begin februari werden meer dan 36 miljoen Europeanen gevaccineerd. 155 sterfgevallen werden daarbij aanvankelijk gemeld. Slecht vier bleken uiteindelijk onverwacht. In alle andere gevallen werd een duidelijke andere oorzaak gevonden of speelden onderliggende ziekten of ouderdom een rol. En let wel: historische cijfers wijzen uit dat van die 36 miljoen gevaccineerden er iedere dag sowieso 1000 zouden zijn gestorven'. 'Hmm', denkt mevrouw Smit, 'ik kan het niet helemaal volgen, maar laatst was die meneer ook bij Pauw en Witteman en maakte daar een betrouwbare indruk'. Het navigatiesysteem meldt dat de route wordt aangepast aan de actuele verkeerssituatie. Uit de telefoonsignalen van andere gebruikers en de dynamische snelheidsaanduidingen op de weg van Rijkswaterstaat maakt de fabrikant op dat het verderop al een tijdje stil staat. 'hmm mooi, maar de file op de A16 bij Rotterdam is vast niet te vermijden...'. So far so good, voorlopig rijdt het lekker door. De radio meldt dat in Amerika na talloze incidenten met op hol geslagen auto's de overheid overweegt een black box verplicht te stellen in elke auto. Tussen Ridderkerk en de van Brienenoordbrug krijgt mevrouw Smit toch gelijk. File, een ongeluk. Haar navigatiesysteem stuurt haar gelukkig de A15 op. Ze kan gewoon doorrijden. Dat is maar goed ook. Ze moet wel om 19.00 uur bij de crèche zijn, anders wordt de juffrouw terecht weer boos. Mevrouw Smit weet dat er op dit stuk geen flitspalen staan. Mobiele controles worden bovendien meestal ook snel toegevoegd aan haar navigatiesysteem door andere gebruikers. De kans op een prent is gering en dus trapt ze het gaspedaal wat verder in.

Ook voor dit derde discours rondom toezicht in de kennissamenleving vatten we de belangrijkste punten samen.

Tabel 3 *Karakteristieken van kennis en informatiegebruik in de voorzorgstaat*

toegang tot en verdeling van kennis en informatie	mogelijke toepassing van kennis en informatie	beeld van de burger	beeld van de overheid
Vooraf door experts gegenereerd, maar wijdverspreid toegankelijk	Preventie en risicoreductie, voorkomen van onheil en ongemak, normalisering en responsabilisering	Zowel eiser en criticaster als lijdend voorwerp	Actief en met de beste bedoelingen interveniërend

Tot slot

Onze bespreking laat zien dat in de drie discoursen verschillende nadrukken worden gelegd en andere vragen worden gesteld. De vragen die relevant zijn in het discours van de voorzorgstaat bieden in onze optiek een waardevolle toevoeging op de kwesties die in de andere twee discoursen voorop worden gesteld.

In lijn met het discours van de voorzorgstaat geven wij hier een aantal suggesties voor verder onderzoek:

Principes van de voorzorgstaat

- Hoe verhouden de principes van de voorzorgstaat zich tot die van de democratische rechtsstaat?
- Welke criteria liggen ten grondslag aan de responsabiliserings- en normaliseringsdrang in de voorzorgstaat?

Drijvende krachten van de voorzorgstaat

- Welke mechanismen liggen ten grondslag aan het voorzorgbeleid van de overheid?
- Wie zijn de eisende burgers en hoe manifesteren zij zich?

Gevolgen van de voorzorgstaat

- Wat betekent de voorzorgstaat voor het vertrouwen tussen overheid en burgers?
- Hoe kunnen we de trade-off tussen privacybescherming en de vruchten van informatieverzameling in de voorzorgstaat beoordelen?

Positie van 'de risicoburger'

- Op welke gronden wordt iemand een risicoburger?
- Hoe kan een risicoburger nog 'gewoon' staatsburger zijn?

Positie van 'de expert'

- Hoe kunnen experts geloofwaardig (blijven) handelen in situaties waarin enorme reservoirs aan systematisch verzamelde kennis niet zondermeer voldoen?

In deze bijdrage hebben wij willen wijzen op het gevaar om je blind te staren op enerzijds de machtsbeluste overheid als gevaar voor de privacy van burgers en anderzijds de democratische (on)mogelijkheden van hedendaagse kennisdeling, hoe belangrijk deze ook zijn. Wij stellen voor om in onderzoek naar toezicht in de kennissamenleving aandacht te besteden aan de prangende vragen en dilemma's waar kennisdeling in de voorzorgstaat ons voor stelt.

Noten

¹ Dit discours is duidelijk te herkennen in de discussie die in januari en februari 2010 in de Nederlandse media wordt gevoerd over de bewaartermijn van kentekengegevens in relatie tot inbreuken op de privacy van burgers.

² Taylor, Lips & Organ (2009).

³ Vedder, Van der Wees, Koops & De Hert (2007).

⁴ Frissen, et al. (2008).

⁵ Van de Donk & Tops (1992): 62.

⁶ Zie bijvoorbeeld de onderzoekspapers in de e-government study group van de European Group for Public Administration: <http://www.tcd.ie/Statistics/egpa/> (11 maart 2010).

⁷ Zurawski (2007).

⁸ Zie bijvoorbeeld de discussie over de nieuwe paspoortwet: http://www.volkskrant.nl/binnenland/article1241861.ece/Privacy_ondergeschikt_in_paspoortwet (11 maart 2010).

⁹ Zie onder meer de berichtgeving in de Volkskrant van 30 augustus 2007 over de kwestie Mabel en Wikipedia: http://www.volkskrant.nl/binnenland/article456625.ece/Prinses_Mabel_haalde_de_angel_uit_Wikipedia (11 maart 2010).

¹⁰ Orwell (1949): 2.

¹¹ Lyon (2007).

¹² Taylor et al. (2009).

¹³ Vedder et al. (2007).

¹⁴ Bannister (2005).

¹⁵ Lyon (2001): 328.

¹⁶ Foucault (1979): 303.

¹⁷ Foucault (1979): 303.

¹⁸ Foucault (1979): 303.

¹⁹ Lyon (2007): 450.

²⁰ Van Ooijen (2009): 12.

²¹ Bannister (2005): 76.

²² Lyon (2007): 460.

²³ Bannister (2005): 70.

²⁴ Zie onder meer Edwards (2005) en Snellen (2005).

²⁵ Van den Boomen (2007).

²⁶ Keen (2007): 7.

²⁷ Homburg & Bekkers (2005).

²⁸ Meijer & Homburg (2008).

²⁹ <http://www.asociaalweggedrag.nl> (28 februari 2010).

³⁰ <http://www.samenveilig.nl> (28 februari 2010).

³¹ Voor een uitgebreidere bespreking van de kansen en keerzijden van web 2.0 zie De Kool & van Wamelen (2008).

³² De Volkskrant, 26 november 2009:

http://www.volkskrant.nl/multimedia/article1321168.ece/Eurlings_actuele_verkeersinfo_via_Twitter (14 maart 2010).

³³ Pieterman (2008): 76.

³⁴ NRC.nl, 26 december 2009:

http://www.nrc.nl/binnenland/article2445969.ece/NCTb_Terrorismeverdachte_volgens_procedures_gecontroleerd (14 maart 2010).

³⁵ Van Gunsteren (2008): 174.

³⁶ Van Gunsteren (2008): 181.

Literatuur

- Bannister, F. (2005). The panoptic state: Privacy, surveillance and the balance of risk. *Information Polity*, 10 (1-2), 65-80.
- Boomen, M. Van den (2007). Van gemeenschap via webnetwerk naar datawolk. In J. Steyaert, De Haan, J. (Red.), (2007), *Jaarboek ICT en samenleving*, Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Donk, W.B.H.J. Van de & Tops, P.W. (1992). Informatisering en democratie: Orwell of Athene? . In Frissen, P.H.A., Koers, A.W. & Snellen, I.T.M. (Red.), (1992), *Orwell of Athene?: democratie en informatiesamenleving*, Den Haag: Sdu.
- Edwards, A.R. (2005). De democratische potentie van internet: democratische intermediairen online. In Lips, M., Bekkers V. & Zuurmond, A. (Red.), (2005), *ICT en openbaar bestuur*, Utrecht: Lemma.
- Foucault, M. (1979). Panopticism. From: Discipline and Punish: The Birth of the Prison. In Webster, F. (Red.), (2004), *The Information Society Reader*, London: Routledge.
- Frissen, V. et al. (2008). 'Naar een 'User Generated State'? De impact van nieuwe media voor overheid en openbaar bestuur'. Delft, TNO.
- Gunsteren, H. Van (2008). Burgerschap en veiligheid in Nederland. In Alberts, G., Blanckesteijn, M., Broekhans, B. & Tilborgh, Y. Van (Red.), (2008), *Jaarboek Kennissamenleving*, Amsterdam: Aksant.
- Homburg, V. & Bekkers, V. (2005). ICT, toezicht en informatierelaties. In Lips, M., Bekkers V. & Zuurmond, A. (Red.), (2005), *ICT en openbaar bestuur*, Utrecht: Lemma.
- Keen, A. (2007). *The cult of the amateur: how today's internet is killing our culture*. New York: Doubleday/Currency.
- Kool, D. De & Wamelen, J. Van (2008). De impact van web 2.0 op de kennissamenleving. In Alberts, G., Blanckesteijn, M., Broekhans, B. & Tilborgh, Y. Van (Red.), (2008), *Jaarboek Kennissamenleving*, Amsterdam: Aksant.
- Lyon, D. (2001). New directions in theory. From: Surveillance Society: Monitoring Everyday Life. In Webster, F. (Red.), (2004), *The Information Society Reader*, London: Routledge.
- Lyon, D. (2007). Surveillance, Power, and Everyday Life. In Mansell, R., Avgerou, C., Quah, D. & Silverstone, R. (Red.), (2007), *The Oxford Handbook of Information and Communication Technologies*, New York: Oxford University Press.
- Meijer, A. & Homburg, V. (2008). *Op weg naar Toezicht 2.0*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Ooijen, C.W. Van (2009). Legitimacy Issues Regarding Citizen Surveillance: The case of ANPR-technology in Dutch policing. *EGPA Conference*. St. Julian's, Malta. Zie: <http://www.egpa2009.com/documents/psg1/VanOoijen.pdf> (27 februari 2010).
- Orwell, G. (1949). *1984*. New York: New American Library.
- Pieterman, R. (2008). *De voorzorgcultuur: streven naar veiligheid in een wereld vol risico en onzekerheid*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Snellen, I.T.M. (2005). E-government: a challenge for public management. In Ferlie, E., Lynn, L.E. & Pollitt, C. (Red.), (2005), *The Oxford Handbook of Public Management*, New York: Oxford University Press.
- Taylor, J.A., Lips, A.M.B. & Organ, J. (2009). Identification Practices in Government: Citizen Surveillance and the Quest for Public Service Improvement. *Identity in the Information Society*, 1 (1),

- Trommel, W. (2009). *Gulzig bestuur*. Den Haag: LEMMA.
- Vedder, A., Wees, L.G.J. Van der, Koops, E.J. & Hert, P.J.A. De (2007). *Van privacyparadijs tot controlestaat?: misdaad- en terreurbestrijding in Nederland aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag: Rathenau Instituut.
- Zurawski, N. (2007). Einleitung: Surveillance Studies: Perspektiven eines Forschungsfeldes. In Zurawski, N. (Red.), (2007), *Surveillance Studies. Perspektiven eines Forschungsfeldes*, Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich.

Charlotte van Ooijen is bestuurskundige en communicatiewetenschapper. Aan de Universiteit van Tilburg is zij werkzaam bij het Tilburg Institute for Law, Technology, and Society (TILT) en de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur (TSPB). Samen met co-auteur Stefan Soeparman doceert zij binnen de opleiding bestuurskunde onder meer het vak 'Informatisering in het openbaar bestuur'. Haar onderzoeksinteresse gaat uit naar beleidsvorming en legitimiteitsvraagstukken over ICT in het openbaar bestuur. Zij werkt aan een proefschrift over het technologisch lokaliseren van burgers in en voor overheidsbeleid.
---C.W.vanOoijen@uvt.nl

Stefan Soeparman

Is bestuurskundige en informatiekundige. Aan de Universiteit Tilburg is hij als universitair docent werkzaam bij de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur (TSPB). Samen met co-auteur Charlotte van Ooijen doceert hij binnen de opleiding bestuurskunde onder meer het vak 'Openbaar Bestuur, Communicatie en media'. Zijn onderzoeksinteresse gaat onder andere uit naar intermediatie in de (semi)publieke dienstverlening. Voorafgaand aan zijn dienstverband in Tilburg was hij vanaf 1997 werkzaam in en rondom het Openbaar bestuur. Hij werkte in diverse functies bij het ministerie van VROM, Stichting het Expertisecentrum (HEC), de Regieraad ICT politie en de ICT Servicecoöperatie Politie, Justitie en Veiligheid.
---S.Soeparman@uvt.nl